

M. Karľa – K. Šedivcová –
 M. Macháček (vyd.)
 ŽIVOT VE ZNACÍCH
 Studie k dílu Johna Deelyho

Praha (Togga) 2020, 308 str.

Kolektivní monografie nesoucí název *Život ve znacích*, již vydali Michal Karľa, Karolína Šedivcová a Martin Macháček z Katedry elektronické kultury a sémiotiky FHS UK, je prací, jež poprvé českého čtenáře seznamuje s myšlenkami amerického filosofa a sémiotika Johna Deelyho (1942–2017). Je s podivem, že krom jedné statí v *Jazykové metafoře živého* od Antona Markoše¹ u nás zatím překlad žádné jeho práce nevyšel. Kniha sestává z osmi kapitol a úvodem ji opatřili samotní vydavatelé. Ti už na začátku píší, že nejde o dílo podávající systematický výklad Deelyho odkazu, ale spíše o mozaiku prací na konkrétní témata. Kniha má rovněž povedený přebal od Renaty Wilfingové. Je na něm vyobrazen Deely se svým psím společníkem Brunem, jak pročítají svazek samotný, což odkazuje k hlavnímu předmětu sémiotiky, tedy povaze znaku, a snad také k Deelyho tezi, že všechny bytosti jsou inherentně sémiotické, tedy rozumějí světu prostřednictvím znaků.

První kapitola Michala J. Karľy představuje čtenáři Deelyho počín *Four Ages of Understanding* (2001), v němž Deely veškeré dějiny filosofie

vykládá jako dějiny sémiotiky. V různých obdobích se na znaky zapomínalo, v jiných se zájem o ně znovuožíval. Autor skrze Deelyho výklad výstižně ukazuje různá pojetí znaku, a dále pak rozdíl mezi znakem, reprezentací či signifikací. Poukazuje též na to, že Deelyho základním předpokladem je nejen skutečnost, že sémiotika vždycky filosofii doprovázela, ale že ona samotná umožňuje veškeré lidské poznání, filosofování a vědecké zkoumání vůbec.

Další kapitola Martina Macháčka se věnuje jednomu z nejzajímavějších momentů Deelyho epistemologie – pojetí objektu, subjektu a věci. Deelyho pojetí se liší od pojetí objektu jako něčeho, co existuje nezávisle na naší subjektivitě. Objekty naopak podle Deelyho konstruujeme ve své mysli na základě subjektivity věci (tzn. vlastností jim náležejících, nezávislých na zkušenosti), které se nám dávají skrze znaky. Objektivní skutečnost je pak intersubjektivně zkonstruovaným modelem světa, který druhově sdílíme, a ne něčím, co existuje nezávisle na našem vědomí.

Zatímco první dvě kapitoly jsou především výkladové, třetí kapitola Karolíny Šedivcové již používá Deelyho pojetí znaku, a především jeho koncepci interpretantu, jako argument proti fyzikalistickému pojetí vědomí, jež vědomé stavy naší mysli redukuje na její fyzikální aktivitu. Svou analýzou odhaluje zásadní rys interpretantu (v tomto případě vědomého stavu), který může být poznán pouze

¹ A. Markoš (vyd.), *Jazyková metafora živého*, Červený Kostelec 2010.

prostřednictvím reference k ostatním konstituentům znaku (bez interpretantu nejsme schopni nahlédnout, že daný pojem X referuje k objektu Y). Interpretant povstává pouze v úloze, kterou má v procesu poznání, ve funkci, kdy do pozornosti organismu přináší něco, co on sám není. Nemůže být tedy sám o sobě pozorován, protože nemá z podstaty fyzikální povahu. Stejně jako interpretant není redukovatelný na cosi fyzikálního (například pozorovatelný stav mozku), nemohou být konstituenty znaku poznávány jinak než neredukovaně ve vztahu k sobě navzájem.

Čtvrtá kapitola Martina Švantnera se zabývá další důležitou součástí výkladu Deelyho filosofie: jako sémiotik se nutně musí vyrovnat se saussurovským pojetím znaku (ač ho za protiklad svého pojetí sám nepovažoval) a argumentovat především proti dyadické povaze znaku (jež postrádá interpretant) a pro jeho neredukovatelnost na jazyk (znaky ke komunikaci používá nejen člověk). Autor provádí i hlubší vhléd do sémiologie, jejího pojetí znaku, arbitrárnosti či sémiologie jako duchovědy.

Následující kapitola Jana Horského znovu čtenáře uvádí do základů Deelyho filosofie, ale soustředí se i na aspekt, který jsem v předchozích kapitolách postrádala, konkrétně na problematiku reálnosti vztahů. Autor srovnává Deelyho nejednoznačný scholastický realismus se sociologickým a narativistickým nominalismem u M. Webera, E. Cassiera (s odkazem na H. Hertze) a dalších. Pojednává o napětí mezi nominalistickým a realistickým pojetím znaku a napětí mezi nominalistickou metodologií a realistickou ontologií, jež jsou obě v Deelyho pojetí zahrnuty. Ke konci kapitoly pak promýšlí otáz-

ku, nakolik jsou kulturní a biologické vědy propojitelné pomocí sémiotiky a zda se vývoj lidské kultury a biologických druhů zakládá na isomorfních, či pouze analogických procesech přisuzování významu.

To, že jsou kulturní a biologické procesy isomorfní, již dlouho prohlašuje autor další kapitoly, Anton Markoš. Pomocí sémiotické perspektivy se snaží zbavit koinoskopické vědy jejich úzkého zaměření pouze na člověka. Sémiosis je vlastní všemu živému, což je teze, s níž by Deely souhlasil – přinejmenším v případě živočichů. Živé soustavy mají podle Markoše vlastnosti, které nemůžeme vysvětlit pouze pomocí fyziky a chemie. Buňky jsou zcela jedinečné soustavy; jsou to autonomní agenti komunikující s prostředím, kteří si neustále internalizují vlastní obraz světa na základě počitků, paměti a zkušenosti. Ke konci kapitoly pak autor provádí výklad poznávacího procesu, jak ho popisuje Deely. Je zde sledována analogie mezi lidskou myslí a nitrem (buněk), protože vše živé má být v posledku schopné tvořit objekty.

Předposlední kapitola Jacquese Josepha je věnována srovnání Deelyho s prací Gastona Bachelarda. Bachelard, inspirován freudovskou psychoanalýzou, nabízí v první polovině dvacátého století svou povahou dodnes velmi aktuální pojetí (ideálně fungující) vědy, která je vždy otevřená vůči svému vlastnímu zpochybnění a je na ně připravena. Podobnost nauk obou myslitelů se může jevit spíše jako nahodilá, srovnání samotné však přivede do čtenářovy pozornosti jejich společný a podstatný rys, a to představu vědecké metody, která není nikdy konečně daným předpokladem, ale ne-

ustále se vyvíjející strukturou. Taková je podstata i samotné sémiose.

Nikdy nekončící proces sémiose je dobře ilustrován i na příkladu dialogu, a proto je poslední kapitola z angličtiny přeloženým imaginárním dialogem Farouka Y. Seifa (významného amerického sémiotika) a zesnulého Johna Deelyho (repliky Deelyho jsou podpořeny citacemi z jeho prací). Seif se skrze rozhovor snaží nejen vyrovnat se ztrátou přítele, ale i ukázat, že dialog jakožto relace je forma naší existence. Naše identita je každým novým dialogem s ostatními lidmi přetvářena a sémiose, jak příklad ukazuje, v posledku může překračovat také hranici živých a mrtvých. Deely sám v rozhovoru říká, že jako věc je mrtev, ale jako objekt stále žije. Pokud se čtenář přenesení přes jistý patos, jedná se o zajímavý způsob, jak na konkrétních tématech dialogu vykreslit základní rysy Deelyho nauky.

Co jsem osobně v knize postráda-la, byla hlubší analýza problematiky existence vztahů, ačkoli částečně se jí dotýká komparační kapitola Jana Horského a imaginární dialog Deelyho a Seifa. Jedná se totiž o zcela zásadní stránku Deelyho pojetí sémiose. Pokud uvedený problém demonstrujeme na rozdílu člověka a ostatních živočichů, lze říci, že člověk dokáže nejen rozlišovat mezi objekty a věcmi, ale dokáže rozlišovat i mezi vztahy, do nichž tyto objekty a věci vstupují. Každý znak je pak triadickým vztahem, ne objektem, reprezentamenem či věcí (zatímco pro Charlese S. Peirce je znak jeden ze čle-

nů triadického vztahu, pro Deelyho je znak vztahem samotným). Skutečnost vztahů (reality of relations) pak zakládá samotnou existenci znaků. Jen lidé jsou schopni s těmito vztahy pracovat, přičemž tato schopnost je základem řeči.² Deely byl realistou, což napovídá tomu, že i tyto vztahy pro něj byly reálně existující. Jejich danost je pro mne však těžce uchopitelná: shodují se reálně vztahy s těmi, v rámci nichž věci poznáváme? Jestliže jsou znaky neustále reinterpretovány v nekončícím procesu sémiose, odehrává se tento proces na nějakém neměnném pozadí reality daných vztahů?

Dalším problematickým bodem, a to ne v samotné knize, ale spíše v rámci Deelyho pojetí, je pojetí rozdílnosti lidí a zvířat. Na sémiotice jsem vždy považovala za přitažlivé, že transcenduje veškeré binární definice a dualismy (přírody a kultury, těla a mysli či třeba fenotypu a genotypu v biologii). Biosémiotika (sémiotická biologie, viz kapitola A. Markoše) pak dokonce sjednocuje vše živé pod společnou kategorií neustálého *přisuzování významů*. Podobný přístup volí například i Stuart Kauffman, který ovšem sémiotikem není. Ten tvrdí, že s živým přicházejí na svět hodnoty a významy.³ Přisuzování významu je pak něco, co by měla biologie zahrnovat do svých zkoumání – nejde o nic mystického: stejně jako přítomnost medvědího trusu na lesní cestě bude mít zcela odlišný význam pro konkurenčního medvědího samce a pro hajného, stejný protein může být různými typy buněk interpre-

² J. Deely, *Descartes and Poincaré. The Crossroad of Signs and Ideas*, Scranton 2008.

³ S. Kauffman, *Investigations*, Oxford 2000.

tování zcela různě, a vyústit tak napříkladem v různé regulace buněčných dějů a struktur. Významy pak živé dokáže přisuzovat na všech úrovních organizace.

V knize je na mnoha místech zdůrazněno, že samotné sémiose jsou schopné všechny živé organismy. Každý strukturuje své bytí ve světě na základě znaků, jedině člověk má však schopnost chápat znaky jakožto znaky. To však člověka podle Deelyho nijak nevyděluje a nestaví nad ostatní živočichy, z pozice sémiotiky nikdo není více či méně sémiotický. Při dalším čtení se však nevyhneme dojmu, že některé živé bytosti jsou přeci jen sémiotičtější. Podle Deelyho dokáže pouze člověk od svých myšlenkových obsahů abstrahovat a reflektovat objekty jakožto objekty (znaky jakožto znaky). Deely neříká, zda jde o rozdíl principiální, nebo spíše graduální, přičemž sám kritizuje karteziánský koncept racionálního živočicha vedoucí k hierarchizaci živého. Z jeho pojetí však jistá hierarchizace živých organismů na základě jejich kognitivních kapacit vyplývá a je otázka, zda jsme bez podobné hierarchizace vůbec schopni o věcech přemýšlet. Podobná separace člověka od zbytku živého především na základě rozumu, kognice či řeči (Deely mluví o „understanding“) doprovází filosofii a ostatní vědy již odedávna (snad až na současnou etologii, která se podobně hierarchizaci snaží vyhnout). Filosofie se povahou organismu (v Deelyho případě živočicha) většinou příliš nezabývala a pokud ano, často ji studuje prizmatem člověka, tj. definováním toho, co ostatní organismy na rozdíl od člověka jako zcela výjimečné bytosti postrádají. Člověk je

pak často popisován ne jako živočišný druh, ale jako bytost živočichům zcela nadřazená. Ani natolik originální myslitel jako Deely nedokáže tuto tradiční distinkci opustit, v diskusi o sémiotických schopnostech či chování živočichů se drží zaběhlých klisé a nejde v posuzování živočišného bytí příliš do hloubky. Přitom stejně jako „skleněný strop“ v podobě řeči, který Deely zmiňuje u ostatních živočichů kromě člověka (viz kapitola A. Markoše), existuje mnoho „skleněných stropů“ nepřekonatelných pro nás: jako třeba echolokace, vidění v UV spektru, bioluminiscence či plavání ve čtyřkilometrové hloubce, které zmiňuje Markoš.

Kniha se k Deelymu nestaví vůbec kriticky a spíše nabízí rozmanité práce, z nichž některé jsou výkladové, jiné komparační. Poslední kategorii pak tvoří kapitoly, v nichž je Deelyho sémiotika metodicky využívána jako nástroj pro novou interpretaci (kapitoly K. Šedivcové, J. Horského a A. Markoše). Poslední kategorie mne zaujala nejvíce, bylo by však nespravedlivé tvrdit, že ty zbývající jsou zbytečné: bez výkladových kapitol by se kniha tohoto typu neobešla a čtenář neznalý Deelyho by neporozuměl zbytku. I díky nim pak může být kniha vhodným textem pro čtenáře, který se se sémiotikou dosud blíže nesetkal. Kniha se věnuje myšlení jednoho z nejvlivnějších sémiotiků své doby, může proto být ideálním průvodcem k této disciplíně. Doufám, že snad i napomůže k větší reflexi Deelyho díla u nás. Knihu jistě ocení filosofové, jazykovědci a biologové, kteří hledají přesahy vlastního oboru.

Jana Švorcová